

Μίκα Φατούρου, *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας: Ψυχολογικές καταβολές*, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 415

Η παρουσία της Μίκας Χαρίτου-Φατούρου στη βιβλιογραφία είναι συνδεδεμένη τόσο με την ανάπτυξη της κλινικής ψυχολογίας στη χώρα μας και στο εξωτερικό, όσο και με τη μελέτη των κοινωνικοψυχολογικών προβλημάτων στον ευρύτερο χώρο της κοινωνικής επιστήμης. Όντας ομότιμη καθηγήτρια στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στο οποίο δίδαξε επί πολλά χρόνια το αντικείμενο της κλινικής ψυχολογίας, δημοσιεύει το βιβλίο με τίτλο *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας: Ψυχολογικές καταβολές*, καταθέτοντας με αυτό τον τρόπο το αιτιώδες των σκέψεών της για τη σύνδεση της ψυχολογίας με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Το εν λόγω βιβλίο εκδίδεται αρχικά από τον οίκο του Λονδίνου (2003) και κυκλοφορεί λίγους μήνες αργότερα σε ελληνική μετάφραση της Μ. Αβαριτσιώτη από τις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Πρόκειται για μια επιστημονικά κατοχυρωμένη μελέτη, βασισμένη στα τεκταινόμενα της τελευταίας δικτατορίας στην Ελλάδα, η οποία δεν έρχεται μόνο να θυμίσει, αλλά κυρίως να αναλύσει και να ερμηνεύσει φαινόμενα και καταστάσεις ιδιαίτερα απεχθείς στη συλλογική μνήμη, συνεισφέροντας έτσι στην πρόληψη παρόμοιων καταστάσεων παγκοσμίως. Είναι σχεδόν αδύνατον να μιλήσει κανείς για τις βασικές ιδέες που εκτίθενται προς αυτή την κατεύθυνση, αν δεν κάνει ένα ταξίδι στο χρόνο, θυμίζοντας την εποχή στην οποία γεννήθηκε η αρχική ιδέα για τη μελέτη των φαινομένων υπακοής στην εξουσία βίας,

και τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί επιστήμονες ανά τον κόσμο τοποθετήθηκαν απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα.

Πρόκειται για τη δεκαετία του '70, τα μέσα κυρίως αυτής της δεκαετίας, μια εποχή που χαρακτηρίζεται από ευρύτατες αντιθέσεις τόσο στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο της χώρας μας όσο και στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Η εμπειρία από την πτώση της δικτατορίας έφερε στο προσκήνιο μια σειρά από αντιθέσεις που εκδηλώνονταν με αιτήματα για τιμωρία όλων όσων αναμείχθηκαν στα πεπραγμένα της χούντας. Μέτρα όπως η παραδειγματική τιμωρία, ο εγκλεισμός και η απομάκρυνση από τη συμμετοχή στα κοινά φαινόταν στα μάτια του κόσμου ότι αρκούσαν για την *εκκαθάριση του κακού και την προάσπιση της δημοκρατίας*. Οποιαδήποτε άλλη ιδέα –που συνήθως προερχόταν από τον λόγο των πολιτικών κομμάτων και των κοινωνικών επιστημόνων– για την ανάλυση των συνθηκών, των διαδικασιών εκπαίδευσης και των ειδικών καταστάσεων που στα πλαίσια των θεσμών προάγουν, δημιουργούν ή και συντηρούν μηχανισμούς υπακοής στην εξουσία βίας έμοιαζε τότε δύσκολο εγχείρημα, ένα εγχείρημα που δεν ήταν του παρόντος. Προείχε η αποκατάσταση των θυμάτων, η απόδοση δικαιοσύνης και η παραδειγματική τιμωρία όλων όσων άσκησαν βία εις βάρος των συνανθρώπων τους. Η επιλογή λοιπόν να ασχοληθεί κανείς με τους θύτες ήταν κατά κάποιον τρόπο ενάντια στο πνεύμα των καιρών.

Αυτό ίσχυε και για το επιστημονικό πεδίο, όπου, ενώ υπήρχε προηγούμενη βιβλιογραφία για τα βασανιστήρια, δεν υπήρχε έρευνα για τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες προκύπτει ο βασανιστής. Αυτό είναι ακριβώς το σημείο που κάνει την Μίκα Χαρίτου-Φατούρου γνωστή διεθνώς, καθώς είναι η πρώτη που ερευνά την ψυχολογία του βασανιστή και γι' αυτή την έρευνα αναφέρεται σε όλες τις σχετικές βιβλιογραφίες.

Το βιβλίο της αποτελεί μια πρόταση που αντιτίθεται στο κυρίαρχο μοντέλο σκέψης στον χώρο της ψυχολογίας, ένα μοντέλο που έδινε έμφαση στην ατομική ανάλυση της συμπεριφοράς και την αιτιολόγηση κάθε μορφής επιθετικότητας στη βάση των χαρακτηριστικών προσωπικότητας και των τάσεων προδιάθεσης. Αντίστοιχες προσπάθειες για την ανατροπή του κυρίαρχου μοντέλου σκέψης στην ψυχολογία είχαν προϋπάξει στην Αμερική στις αρχές της δεκαετίας του '70 από μελετητές της εμβέλειας των Stanley Milgram και Philip Zimbardo. Αντιτιθέμενοι σε παλαιότερες απόψεις οι οποίες, υπερεκτιμώντας τους προσωπικούς παράγοντες, υποστήριζαν ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά παραμένει σταθερά αναλλοίωτη ανεξαρτήτως καταστάσεων αρχίζουν μια σειρά από πειραματικές έρευνες στο εργαστήριο και αποδεικνύουν ότι: οι άνθρωποι όχι μόνο αλλάζουν τη συμπεριφορά τους, αλλά συμμορφώνονται με τις επιταγές της εκάστοτε κοινωνικής συνθήκης, υπακούοντας στις απαιτήσεις της εξουσίας και προβαίνοντας σε τελείως απρόσμενες για τον κοινό νου δραστηριότητες, όπως είναι η πρόκληση πόνου στον συνάνθρωπο και η βάνουση συμπεριφορά προς τους φυλακισμένους. Θυμίζω ότι τα ευρήματα του Philip Zimbardo μας δείχνουν ότι ακόμα και καλά προσαρμοσμένοι πολίτες, όταν βρίσκονται σε περιβάλλον φυλακής, μετα-

τρέπονται είτε σε βάνουσους φύλακες είτε σε παθητικούς φυλακισμένους. Παρενθετικά αναφέρω ότι πρόκειται για τον ίδιο άνθρωπο που προλογίζει το βιβλίο και έχει συγγράψει μαζί με την Μίκα Χαρίτου-Φατούρου και την κοινωνιολόγο Martha Huggins ένα δεύτερο βιβλίο για τους «Εργάτες Βίας» (Violence Workers), που εκδόθηκε πρόσφατα επίσης στο εξωτερικό (University of California Press). Σημειώνω ότι το βιβλίο αυτό έχει πάρει δύο διεθνή βραβεία ως το βιβλίο της χρονιάς για το 2003: της American Society of Criminology, Division of International Criminology (DIC), και του New England Council of Latin American Studies (NECLAS).

Στο ερώτημα γιατί συμβαίνουν αυτά οι θεωρητικοί απαντούν τα εξής: Σε συνθήκες ανωνυμίας υπάρχει πολύ συχνά και μείωση του προσωπικού και κοινωνικού ελέγχου, απαραίτητες προϋποθέσεις για να προβεί κανείς σε πράξεις και ενέργειες που δεν θα έκανε υπό κανονικές συνθήκες. Οι έννοιες αυτές αποτέλεσαν τον κορμό της θεωρίας που αναπτύσσεται τα επόμενα χρόνια για την *αποπροσωποποίηση του ατόμου και τις σύγχρονες διαδικασίες απανθρωπισμού*. Είναι τα ίδια στοιχεία που φαίνεται να χαρακτηρίζουν τις διαδικασίες εκπαίδευσης που υφίστανται τα επίλεκτα σώματα ασφαλείας, για τα οποία μιλάει η Μίκα Χαρίτου-Φατούρου όταν υποστηρίζει ότι ο βασανιστής *δεν γεννιέται, αλλά γίνεται*.

Η ίδια προχωράει ένα βήμα πιο πέρα από τους προηγούμενους ερευνητές, καθώς ισχυρίζεται ότι οι παράγοντες που συνεισφέρουν σε αυτό το «*γίνεται*» φαίνεται να είναι πολλοί και χωρίζονται σε τρία πολύ γενικά σύνολα που αφορούν α) τις ειδικές συνθήκες και τις απαιτήσεις που απορροφούν από αυτές τις συνθήκες σε καταστάσεις όπως ήταν το πλαίσιο εκπαίδευσης στο ΕΑΤ/ΕΣΑ, β) τη φι-

λοσοφία και τους τρόπους λειτουργίας των θεσμών σε ολοκληρωτικά καθεστώτα και, τέλος, γι τις κοινωνικοψυχολογικές διαδικασίες οι οποίες στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος νομιμοποιούν την κατάχρηση εξουσίας και την κατάργηση της ατομικής ελευθερίας.

Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει αξιοποιώντας δεδομένα που προέκυψαν από την ανάλυση των συνεντεύξεων με οπλίτες του ΕΑΤ/ΕΣΑ στην περίοδο της δικτατορίας. Οι συγκρίσεις με δεδομένα από στρατιωτικές ακαδημίες στην Αυστραλία, συνεντεύξεις που έκανε η ίδια με πεζοναύτες του αμερικανικού στρατού και αδελφόφτες κολεγίων στην Αμερική της επιτρέπουν να επισημάνει τη φύση και τα ειδικά χαρακτηριστικά των διαδικασιών που κινητοποιούνται σε ένα ολοκληρωτικό πλαίσιο, καθώς επίσης και την αποτελεσματικότητα αυτών των διαδικασιών στο να δημιουργήσουν τον *άνθρωπο-βασανιστή: τον θύτη που συγχρόνως είναι και θύμα* όχι μόνο της εκπαίδευσης και των συνθηκών στις οποίες βρίσκεται, αλλά και των πράξεων που ο ίδιος καλείται να εκτελέσει.

Οι απόψεις της συγγραφέως σε αυτό το θέμα συμπληρώνουν προηγούμενα ευρήμα-

τα για την υπακοή στην εξουσία βίας και φέρνουν πάλι στο προσκήνιο το ερώτημα: παθολογική συμπεριφορά ή παθολογικό κοινωνικό περιβάλλον; Οι συζητήσεις γύρω από αυτά τα ερωτήματα είναι αναμφίβολα επίκαιρα σε κάθε εποχή. Με αυτή την έννοια, και ενώ το βιβλίο φαίνεται να απευθύνεται σε ειδικούς, αφορά εντούτοις τον κάθε πολίτη που μεριμνά για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την υλοποίηση της δημοκρατίας. Όπως λέει και η συγγραφέας, για να εμποδίσουμε τα βασανιστήρια, δεν αρκεί να αποκτήσουμε περισσότερες γνώσεις, αλλά πρέπει να εργαστούμε προκειμένου να εμποδίσουμε τη δημιουργία των συνθηκών που γεννούν βία.

Και εδώ θα πρόσθετα ότι τέτοιες συνθήκες δεν είναι απαραίτητα συνδεδεμένες με τη δυσλειτουργία ενός συστήματος και μόνο, π.χ. των σωμάτων ασφαλείας, αλλά αντίθετα δημιουργούνται και αναπαράγονται, ίσως σε άλλες μορφές, κάθε φορά που παραβιάζονται βασικές ανθρώπινες αξίες στον οικονομικό, εργασιακό και κοινωνικό τομέα ζωής.

Μαρία Δικαίου